

Bégány Judit

Egy református leánygimnázium társadalmi karaktere, 1920–1940

A 19. század második felétől a második világháborúig tartó időszakra vonatkozóan a lányok felsőbb szintű iskolázottságát vizsgáló társadalomtörténeti kutatások elsősorban a nőknek a férfiakétól eltérő beiskolázási jellemzőire hívták fel a figyelmet. A nőknek a férfiak iskolázottságához viszonyított egyenlőtlenségét a korabeli statisztikai adatokon alapuló elemzések két fő dimenzió mentén támasztották alá: a nők egyrészt valamennyi társadalmi-demográfiai csoportban aluliskolázottabbnak bizonyultak a férfiaknál, másrészt a férfiakhoz viszonyítva a nők szigorúbb társadalmi szelekció eredményeképpen vehettek részt a magasabb szintű iskoláztatásban.¹

Elemzésünkkel a nők két világháború közötti magasabb szintű iskolázottságának már több éve folyó kutatásához kívánunk hozzájárulni egy fővárosi felekezeti leány-középfiskola társadalmi karakterének bemutatásával és néhány, az intézményi szintű társadalomtörténeti elemzésekhez alkalmazható módszertani eljárás ismertetésével.

Tanulmányunk a budapesti Baár–Madas Református Leánygimnáziumba 1920 és 1940 között beiratkozott növendékek összetételét, társadalmi rekrutációját és szociokulturális háttérét, vagyis végső soron az iskola társadalmi karakterét hivatott bemutatni. Arra a kérdésre keressük a választ, hogy a két világháború között az intézménybe beiratkozott növendékek milyen jellegzetességeket mutatnak származásukban a születési hely, a lakóhely, a felekezet, valamint a szülő foglalkozása és társadalmi státusa tekintetében. Szeretnénk körülírni azokat a jellegzetes társadalmi csoportokat, amelyek meghatározták a fővárosi református leányiskola karakterét, illetve megragadni azokat a sajátos cselekvésmódokat, amelyek ezeknek a jól körülhatárolható társadalmi csoportoknak az iskoláztatását jellemezték. Adatainkat az országos és fővárosi statisztikai adatokkal összevetve, a fenntartók és az iskolát mint szolgáltatást igénybe vevő szülők, illetve társadalmi csoportok célkitűzéseinek, elvárásainak és cselekvésmódjának időbeli változásait szem előtt tartva, végső soron arra a kérdésre keressük a választ, hogy milyen hatásmechanizmusok befolyásolták az iskola társadalmi funkcióját és történeti szerepét.

Kutatásunk során az iskolába beiratkozott tanulók matrikulába bejegyzett adatainak feldolgozásával a diákok iskolába történő belépését, valamint az iskolában való bennmaradását meghatározó tényezőket vizsgáltuk. Az iskolai befektetés megtérülése – az, hogy a növendékek felvételiztek-e felsőoktatási

¹ Karády 1994:180.

intézménybe, munkába álltak vagy esetleg otthon maradtak az iskola elvégzése után – egy másik, későbbi vizsgálat tárgyát kell hogy képezze.

Adatbázisunkba az 1920/21. tanévtől az 1939/40. tanévig beiratkozott nyilvános középiskolai tanulóknak, szám szerint 1758 növendéknek valamennyi, az iskolai anyakönyvben rögzített bejegyzése bekerült.² A matrikula bejegyzései mellett bőségesen álltak rendelkezésünkre egyéb iskolatörténeti források is: az igazgatótanácsi ülések jegyzőkönyve, ügyviteli iratok, iskolai értesítők, a szervezeti szabályzat, az intézmény jelenlegi évkönyvei, centenáriumi kiadványai és folyóirata. Ezek lehetővé tették, hogy kutatásunkat olyan kvalitatív adatokkal is kiegészíthessük, amelyek segítségével a fenntartó által az iskolával kapcsolatban megfogalmazott manifeszt és meg nem fogalmazott látens szándékok, célkitűzések is megragadhatók.

AZ INTÉZMÉNY TANULÓI

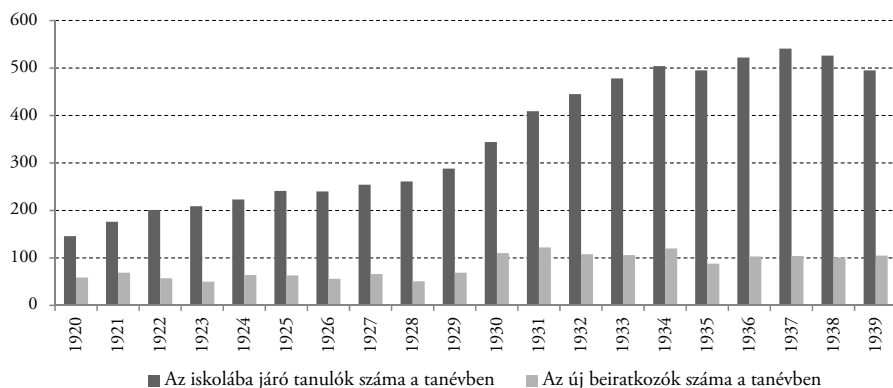
Az 1. ábrán látható, hogy néhány kisebb visszaeséstől eltekintve a húszas évektől az 1937/38-as tanévig a Baár–Madasba beiratkozott új növendékek száma körülbelül a duplájára, a teljes tanulói létszám több mint a háromszorosára emelkedett. Az 1930/31-es tanévben megfigyelhető ugrásszerű növekedés annak köszönhető, hogy az iskola 1930 januárjában átköltözött a végleges, Lorántffy Zsuzsanna utcai

² Kutatásunk kezdő éveként azért választottuk az 1920/21-es tanévet, mert az iskolában ekkor indult el a gimnáziumi tanterv szerinti oktatás az első és az ötödik évfolyamon. Az intézmény típusa többször is megváltozott az általunk vizsgált húsz tanév alatt. Az 1926-os leány-középiskolai törvény értelmében a fenntartó Budapesti Református Egyházközség és a Dunamelléki Református Egyházkerület az 1927. február 28-i igazgatótanácsi ülésén arról döntött, hogy az iskola a következő tanévet a leánylíceumi tanterv szerint kezdje meg. Míg a református egyház debreceni és miskolci leány-középiskolája gimnázium maradt, addig a fenntartó ezzel a döntésével a szülők kérésére továbbra is a modern nyelvekre épülő képzés mellett kötelezte el magát a Baár–Madasban (Szabó 2001: 38–75). Az igazgatótanácsi üléseken ugyanakkor a harmincas évek elején megfogalmazódott az az álláspont is, hogy egyes növendékek távolmaradásának az oka abban keresendő, hogy a tanulóknak nincsen lehetőségük az iskolában az egyetemi felvételihez szükséges görög és latin nyelv tanulására. Bár felmerült a gimnáziumi tantervre történő visszatérés lehetősége is, az igazgatótanács ismét a líceum mellett döntött. Az 1931/32-es tanévtől ugyanakkor a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium külön engedélyével görög- és latinpótlást biztosítottak a növendékeknek, hogy senkit ne érjen hátrány a továbbtanulás során (RL A/15. Jegyzőkönyv a Baár–Madas Református leánylíceum és nevelőintézet 1931. május 13-án tartott igazgatótanácsi üléséről). Az 1934. évi XI. törvény hatályba lépését követően, az 1934/35. tanévtől a fenntartó az egységesített gimnáziumi tanterv szerint indította az első osztályt. Mivel az első osztályban ez azonos volt a korábbi líceumi tantervvel, az intézmény nevét csak az ezt követő, 1935/36-os tanévtől módosították gimnáziumra (RL A/15. Jegyzőkönyv a Baár–Madas Református leánylíceum és nevelőintézet 1934. június 26-án tartott igazgatótanácsi üléséről). Az intézmény ettől kezdve az egyházi iskolák államosítását elrendelő 1948. évi XXXIII. törvény hatályba lépéséig gimnáziumként működött. Mivel az iskolai anyakönyvben rögzített adatok a második világháborútól az osztályok átrendeződése és a magas fluktuáció miatt más feldolgozást igényelnének – ami ugyancsak egy külön kutatás tárgyát képezheti –, nem foglalkoztunk ezzel az időszakkal; záró éveként az 1939/40-es tanévet jelöltük ki.

saját épületébe,³ és ennek következtében, a felvételre jelentkezők magas számára tekintettel, a következő, 1930/31-es tanévtől két párhuzamos első osztály indult az iskolában.⁴ Az 1935/36-os tanévben mind a felvett tanulók száma, mind a teljes iskolai tanulólétszám kismértékben lecsökkent. A diagram tanúsága szerint az 1938-tól feszültebbé váló politikai helyzet a területi visszacsatolások ellenére nem növelte, hanem csökkentette az intézménybe járó tanulók számát.

1. ábra

A Baár–Madasba felvételt nyert tanulók és az iskolába járó növendékek száma tanévenként, 1920/21–1939/40

Forrás: RL A/15. 1920/21–1939/40. tanév.

Egy iskola vagy iskolatípus társadalmi funkcióját az iskoláztatás korai időszakra vonatkozóan jellemzően az iskolában töltött idővel, az elvégzett évek számával vagy a kilépő, lemorzsolódó tanulók részarányával szokás leírni. Az elvégzett évek számának és a kilépők részarányának egyes társadalmi csoportok szerinti eltérő értékei arra is utalnak, hogy mely rétegek voltak a leginkább, és melyek a legkevésbé elkötelezettek az iskola céljai vagy általában az adott iskolatípus, jelen esetben a középszintű női iskoláztatás iránt. Később, az egyes társadalmi

³ A Baár–Madas Református Felsőbb Leányiskola és Nevelőintézet 1907-ben az Albrecht úti Lónyay-villában nyitotta meg kapuit, és a következő két évtizedben saját épület nélkül működött. 1910 szeptemberében az iskola az angolkisasszonyok korábbi épületébe, az Attila út 101. szám alatti bérházba költözött, az azonban már ekkor is nyilvánvaló volt, hogy hamarosan ez az épület is szűk lesz a növendékek számára. Az igazgatótanács ezért már ebben az évben elkezdte keresni a megfelelő telket az építkezéshez, azonban a Lorántffy Zsuzsanna utcai 4200 négyszögletes területet, ahol végül valóban megkezdődhetett az építkezés, csak 1928 tavaszán kapta meg a fővárostól a fenntartó. Az internátusból és iskolából álló, több száz fő befogadására is alkalmas, Medgyaszay István tervei alapján elkészült épületegyüttesbe 1930. január 16-án költöztek be a növendékek (Szabó 2001: 38–75).

⁴ RL A/15. Jegyzőkönyv a Baár–Madas Református leánylíceum és nevelőintézet 1930. június 14-én tartott igazgatótanácsi üléséről.

csoportok jellemzése után visszatérünk a csoportok eltérő felsőbb iskolázási gyakorlatát kifejező mutatókra, néhány általános adatot azonban már most érdemes kiemelni.⁵ Ezeket az 1. táblázatban foglaltuk össze.

A növendékek nagy része, 60,6%-a természetesen az első évfolyamra iratkozott be először, de viszonylag sok új beiratkozó volt a második (7,6%), a harmadik (7,5%) és különösen az ötödik (9,6%) osztályban, a felső tagozatokban azonban már kevesebb tanuló érkezett az intézetbe.

A nyilvános tanulók átlagosan 4,65 évet töltöttek az iskolában. A beiratkozott növendékeknek csak a negyede (24,5%) végezte el mind a nyolc osztályt az iskolában, és megközelítően ugyanekkora azoknak a diákoknak a részaránya is, akik négy évig jártak a Baár–Madasba (23,6%). Viszonylag sokan hagyták el az iskolát az első (11,4%), a harmadik (11,2%), valamint a második (10,8%) intézetben töltött év után. Az viszont már kevésbé volt jellemző, hogy valaki öt, hat vagy hét évfolyam elvégzése után hagyja abba tanulmányait a Baár–Madasban.

A tanulók 47,1%-ának a nyolcadik volt az utolsó elvégzett osztálya, az intézményben megforduló leányok majdnem fele tehát biztosan eljutott az érettségig. A fennmaradó 52,9%, vagyis a nyolc osztály elvégzése előtt lemorzsolódó tanulók 38,4%-a a mérőföldkönek minősülő negyedik évfolyam elvégzése után lépett ki a Baár–Madasból.

1. táblázat

A Baár–Madasba beiratkozott tanulók iskolázási mutatói

Évfolyam	Az első évfolyam, ahová a tanuló beiratkozott		Az elvégzett évek száma		Az utójára elvégzett évfolyam	
	Tanulók száma	Százalék	Tanulók száma	Százalék	Tanulók száma	Százalék
1	596	60,60%	112	11,40%	45	4,60%
2	75	7,60%	106	10,80%	48	4,90%
3	74	7,50%	110	11,20%	56	5,70%
4	63	6,40%	232	23,60%	200	20,30%
5	94	9,60%	72	7,30%	57	5,80%
6	42	4,30%	63	6,40%	68	6,90%
7	27	2,70%	48	4,90%	47	4,80%
8	13	1,30%	241	24,50%	463	47,10%
Összesen	984	100,00%	984	100,00%	984	100,00%

Forrás: RL A/15. 1920/21–1939/40. tanév.

⁵ Amikor a fenti kérdésekre keressük a választ, figyelmen kívül hagyjuk azokat az évfolyamokat, amelyek az 1920–1940 közötti időszakban nem vizsgálhatóak nyolc teljes éven keresztül, hiszen ezek torzítanak az eredményeinket. Csak azokat a nyilvános növendékeket vizsgáljuk, akik 1920 és 1940 között teljes nyolc középiskolai évfolyammal szereplő osztályokba iratkoztak be, tehát megállapításaink csak a tanulmányaikat az 1920/21-es tanévtől az 1932/33-as tanévig megkezdő évfolyamokra vonatkoznak. A magántanulóvá válás vizsgálatára ezúttal nem volt lehetőségünk. Akik később magántanulóként folytatták tanulmányaikat, úgy tűnhet, mintha kiléptek volna az intézményből.

A legkevesebb időt az első teljes gimnáziumi évfolyam tanulói töltötték a Baár–Madasban, az 1920/21-ben beiratkozott diákok átlagosan három évig voltak az iskola tanulói, de a korszak elején összességében viszonylag alacsony az átlagosan elvégzett évek száma. Az 1920/21-es évfolyamról csupán egyetlen tanuló maradt az iskolában az első osztálytól az érettségig. Leghosszabb ideig az 1927/28-ban, az 1931/32-ben és az 1926/27-ben kezdő évfolyamok tanulói jártak az intézetbe, ők átlagosan legalább öt évet a Baár–Madasban töltöttek. Azoknak a részaránya, akik a teljes gimnáziumot a Baár–Madasban végezték, az 1926/27-es tanévben első osztályos évfolyam tanulói között volt a legmagasabb: 33,9%.

A TANULÓK FELEKEZETE

Az évnyitó és évzáró beszédek, az igazgatótanácsi értekezleteken elhangzó felszólalások olyan nevelési eszményt fogalmaztak meg a Baár–Madassal kapcsolatban, amelyben az általános értelemben vett keresztény szellemiség és a kálvinista értékrendszer elemei egyaránt tükröződtek: a fenntartó különösen az egyházhoz való hűségre, áldozatkészségre, összetartásra, szeretetre, rendre, tisztaságra, a munka szeretetére, adakozásra, önművelésre, tehetséggondozásra és a nemzeti kultúra fenntartására való nevelés mellett kötelezte el magát. Nyilvános tanulónak ezért elsősorban református vallású, másodsorban protestáns felekezethez tartozó diákokat kívántak felvenni. Minden más vallású leány egyéni elbírálás alapján nyerhetett felvételt, ha a beiratkozás után még maradt üres hely az iskolában.⁶

A fenntartó a református, illetve protestáns növendékek támogatása céljából a felekezeti iskolákban bevett gyakorlat szerint a vallási hovatartozás szerint differenciált, a saját felekezetéhez tartozó tanulók számára kedvezményes tandíjat számított fel. Az 1933/34-es tanévben a bejáró református tanulók számára évi 64 pengő volt az iskola tandíja, az evangélikusok 96 pengőt, a római katolikusok körülbelül a kétszeresét, 136 pengőt, az izraelita felekezetűek pedig 200 pengőt fizettek évente.⁷ Ugyanebben a tanévben a debreceni Dóczy Református Leánygimnáziumban 112 pengőt kellett fizetnie a protestánsoknak és 194 pengőt minden más felekezethez tartozó növendéknek.⁸ A budapesti evangélikus leánygimnázium⁹ nemcsak felekezetek, hanem az alsó és a felső középiskolai osztályok szerint is differenciálta a tandíjakat. Az 1933/34-es tanévben az I–IV. osztályos evangélikus tanulóknak 60 pengő, a reformátusoknak 100 pengő, a római katolikusoknak 140 pengő, az izraelitáknak pedig 240 pengő volt az éves tandíja.

⁶ *A Budapesti Baár–Madas Református Leánynevelőintézet Szervezeti Szabályzata* 1930: 11–12.

⁷ *A Budapesti Baár–Madas Református Leánynevelőintézet Értesítője az 1932–33. iskolai évről* 1933: 75.

⁸ *A Debreceni Református Leánygimnázium s a vele kapcsolatos internátus értesítője az 1932/33-ik iskolai évről* 1933: 79.

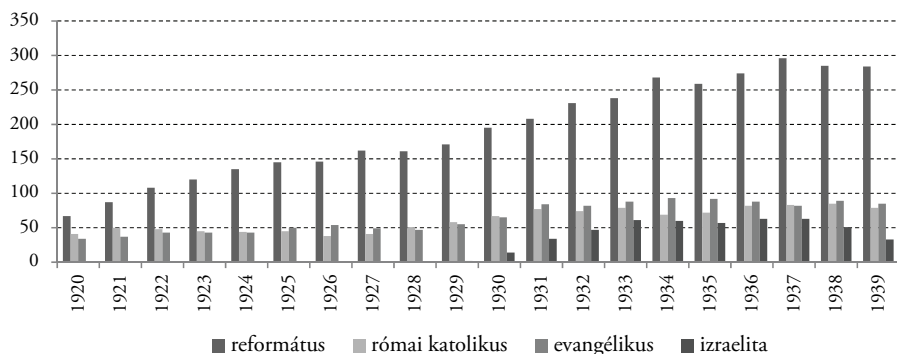
⁹ Az iskola 1932/33-ig leánykollégiumként működött, a gimnáziumi osztályokat az I–V. évfolyamon az 1933/34-es tanévben indították el.

A felső középiskolai osztályokban az evangélikusok 80, a reformátusok 120, a katolikusok 160, az izraeliták pedig 320 pengőt fizettek évente.¹⁰ A nem felekezeti középiskolákban egységes tandíjakat szabott ki a fenntartó: a budapesti Országos Nőképző-Egyesület Veres Pálné Gimnáziumában évi 120 pengőt kellett fizetnie a növendékeknek,¹¹ a budapesti V. kerületi községi Ráskai Lea Leánylíceum éves tandíja pedig 144 pengő volt az 1933/34-es tanévben.¹²

A Baár–Madas tanulóinak a többségét természetesen a református felekezethez tartozó diákok alkották. A beiratkozott növendékek 54,4%-a kálvinista, 19,2%-a római katolikus, 18,5%-a evangélikus, 5,9%-a izraelita, 1,1%-a unitárius, 0,3%-a görögkeleti, 0,2%-a görög katolikus és 0,1%-a baptista vallású volt. Négy növendéknél nem szerepelt a felekezet az anyakönyvben, egy tanuló pedig felekezeten kívülként volt bejegyezve a beiratkozáskor.¹³

2. ábra

A Baár–Madas tanulóinak száma felekezetenként és tanévenként

Forrás: RL A/15. 1920/21–1939/40. tanév.

¹⁰ *A budapesti ág. hitv. evangélikus Leánykollégium Értesítője az 1932–33. évről* 1933: 40.

¹¹ *Az Országos Nőképző-Egyesület Budapesti Veres Pálné Leánygimnáziumának értesítője az 1932–33. iskolai évről* 1933: 55.

¹² *A Budapest Székesfővárosi V. ker. községi Ráskai Lea Leánylíceum XV. Értesítője az 1932/33. iskolai évről* 1933: 87.

¹³ Az első unitárius tanuló az 1922/23-as tanévben iratkozott be az iskolába, az első baptista tanuló az 1931/32-es tanévben, az első görögkeleti tanuló pedig az 1932/33-as tanévben nyert felvételt. A görögkeleti, görög katolikus és baptista felekezethez tartozó tanulók csak rövid ideig, és mindössze néhány fős létszámmal voltak jelen az iskolában. A kisebb felekezetek alacsony iskolai létszámára tekintettel a tanulók felekezeti megoszlását a továbbiakban csak a négy legnagyobb felekezet: a református, az evangélikus, a római katolikus és az izraelita vallású tanulóokra vonatkozóan ismertetjük.

2. táblázat

A református leány-középiskolák és a Baár–Madas tanulóinak felekezeti megoszlása tanévenként (százalékban)

Tanév	Felekezet							
	Református		Evangelikus		Római katolikus		Izraelita	
	Református leány- középiskolák	Baár–Madas	Református leány- középiskolák	Baár–Madas	Református leány- középiskolák	Baár–Madas	Református leány- középiskolák	Baár–Madas
1920/21	–	46,21	–	23,45	–	28,28	–	0,00
1921/22	–	49,43	–	21,02	–	28,41	–	0,00
1922/23	–	53,73	–	21,39	–	23,88	–	0,00
1923/24	–	57,42	–	20,57	–	21,53	–	0,00
1924/25	–	60,54	–	19,28	–	19,73	–	0,00
1925/26	–	60,17	–	20,75	–	18,67	–	0,00
1926/27	–	60,83	–	22,50	–	15,83	–	0,00
1927/28	61,82	63,78	9,01	19,29	13,66	16,14	14,55	0,00
1928/29	61,88	61,69	7,99	18,01	14,79	19,54	14,30	0,00
1929/30	61,82	59,38	8,81	19,10	14,22	20,14	13,62	0,69
1930/31	63,26	56,69	8,68	18,90	13,88	19,48	12,82	4,07
1931/32	–	50,86	–	20,54	–	18,83	–	8,31
1932/33	63,04	51,91	9,44	18,43	12,48	16,63	13,07	10,56
1933/34	62,20	49,79	9,06	18,41	13,03	16,53	13,90	12,76
1934/35	64,07	53,28	8,73	18,49	12,57	13,72	13,17	11,93
1935/36	64,50	52,43	8,67	18,62	12,70	14,57	12,70	11,54
1936/37	–	52,59	–	16,89	–	15,74	–	12,09
1937/38	63,69	54,81	7,61	15,19	15,69	15,37	11,51	11,67
1938/39	65,09	54,29	9,02	16,95	16,24	16,19	8,14	9,71
1939/40	67,73	57,72	9,23	17,28	15,88	16,06	5,93	6,71

Forrás: RL A/15. 1920/21–1939/40. tanév; *Jelentések a református tanintézetek ... tanévi állapotáról 1927–1939.*

Ahogy a 2. ábra és a 2. táblázat mutatja, a felvehető diákok számának növekedésével szinte folyamatosan emelkedett a reformátusok száma a harmincas évek második feléig, részarányuk ugyanakkor ingadozott az iskola népességén belül. A húszas évek első felében alacsonyabb volt: az 1920/21-es tanévben az összdiákság felét sem érte el (46,2%). Az új növendékek között az 1927/28-as tanévben volt a legmagasabb a kálvinisták részaránya: a felvételt nyert tanulók 70%-a a református felekezethez tartozott. Ennek köszönhetően a reformátusok összdiákságon belüli részaránya ugyanebben a tanévben elérte a maximumot: az iskolai népes-

ség 63,8%-ára emelkedett. A reformátusok részarányának növekedése elsősorban a római katolikusok aránybeli csökkenésével járt együtt. Az 1920/21-es tanévben még a második legnagyobb felekezeti csoportot adó római katolikusok iskolán belüli részaránya az 1926/27-es tanévre 28,4%-ról 15,8%-ra csökkent, ezzel pedig a református leány-közéiskolákhoz mért (bár adataink csak a húszas évek végétől vannak, valószínűsíthetően magas) felülreprezentáltságuk mértéke is jelentősen lecsökkent a Baár–Madasban. (Az 1927/28-as tanévet megelőző időszakról, valamint az 1931/32-es és az 1936/37-es tanévről nem rendelkezünk adatokkal.)

Az 1928/29-es tanévtől a nem református vallásúak száma emelkedett az intézményben, ennek következtében a kálvinisták iskolán belüli részaránya ismét csökkenni kezdett. Az 1931/32-es tanévben beiratkozó növendékeknek már csak a 39,3%-a volt református vallású, a kálvinisták iskolán belüli részaránya ennek köszönhetően a harmincas évek első éveiben ismét 50% közelébe került. Ezzel párhuzamosan az evangélikus, a római katolikus és az izraelita felekezethez tartozó növendékek száma és iskolán belüli részaránya megnövekedett.¹⁴ A református vallású tanulók részarányának csökkenése azonban nem jelentette egyúttal a tanulók abszolút számának csökkenését: a református leányok száma az egy-egy évben tapasztalt visszaeséstől eltekintve mindvégig folyamatosan emelkedett. A csökkenés tehát nem a reformátusok visszaszorulására utal, hanem az új épületbe történő átköltözéssel a kínálat és a kereslet között kialakult egyenlőtlenségnek, pontosabban a saját felekezeti keresletet meghaladó tanulókapa-
citás bővülésének köszönhető.

Fontos kiemelnünk azonban, hogy amíg az 1927/28-as tanévben a főváros valamennyi leánylíceumába beiratkozott református felekezeti tanulóknak csak a 42%-a járt a Baár–Madasba, az új iskolaépület megnyitásával megnövekvő kínálat következtében az 1932/33-as tanévben a fővárosi leánylíceumok református növendékeinek már az 57,3%-a a Baár–Madasban tanult.¹⁵

A kálvinista tanulók ugyanakkor mind a református fiú- (69-70%), mind a felekezetiileg nyitottabb református leány-közéiskolákhoz (62-63%) viszonyítva alulreprezentáltak voltak a Baár–Madasban a harmincas években.¹⁶ Ez az alulreprezentáltság olyan, a református növendékek iskoláztatása ellen ható strukturális tényezővel magyarázható, mint a szűkebb mikrotérségben a reformátusok átlagosa alacsonyabb részaránya,¹⁷ az iskola jellegzetesen reformátusok

¹⁴ Az első izraelita növendékek az 1929/30-as tanévben iratkoztak be az iskolába. Korábban az alacsony férőhelyekre hivatkozva nem vettek fel az intézetbe izraelita felekezethez tartozó növendéket.

¹⁵ *Budapest székesfőváros statisztikai és közigazgatási évkönyve 1927, 1932*; RL A/15. 1927/28. és 1932/33. tanév.

¹⁶ A legtöbb református leány természetesen a debreceni Dóczyba járt, mind számuk, mind az iskolai népességen belüli részarányuk itt volt a legmagasabb. Az iskolán belüli részarányuk a református iskolákról szóló jelentések szerint minden tanévben meghaladta a 70%-ot.

¹⁷ A harmincas években a reformátusok budapesti népességen belüli részaránya 12%, míg az országos átlaguk 21% volt (*Az 1930. évi népszámlálás. VI. rész*, 1941).

lakta régióktól való távolsága¹⁸ vagy Budapest széles iskolakínálata.¹⁹ Meghatározó kulturális-mentális tényező lehetett a református felekezeti tanulók beiskolázása szempontjából a kevésbé városias, hagyományokat jobban őrző protestáns régióknál előrehaladottabb fővárosi szekularizáció is.

A református növendékek alacsonyabb részaránya miatt az igazgatótanács üléseinek is visszatérő kérdése volt, hogy milyen módon lehetne erősíteni az intézmény református felekezeti jellegét a saját felekezethez tartozó diákok magasabb arányú felvételével. Az iskola ezért a harmincas években újabb ösztöndíjakat és tandíjkedvezményeket vezetett be a református felekezeti, példás magaviseletű és legalább jó előmenetelű tanulók részére, ezzel is ösztönözve a református szülőket, hogy a Baár–Madasba írassák gyermeküket.²⁰

Az egyébként is városiasabb és iskolázottabb evangélikus vallású tanulók a református leány-középiskolákhoz viszonyítva kétszeresen voltak felülreprezentálva a Baár–Madasban, részarányuk 20% körül mozgott a húszas és a harmincas években. Ez elsősorban a két felekezet mentalitásbeli hasonlóságával magyarázható: a Baár–Madas protestáns iskolaként előnyben részesítette a protestáns felekezeti tanulókat, és az evangélikusok is szívesebben iskoláztatták gyermekeiket protestáns felekezeti iskolában. Szerepe lehetett a felekezet magas arányában annak a strukturális tényezőnek is, hogy a harmincas évek első feléig a Baár–Madas volt a fővárosban az egyetlen protestáns leány-középiskola, az evangélikusok budapesti leányiskolája ugyanis a harmincas évekig leánykollégiumként működött, az első gimnáziumi tanterv szerint szervezett évfolyamai csak az 1933/34-es tanévben indultak el.

A harmincas években az izraelita felekezeti tanulók a református leány-középiskolákhoz viszonyítva alulreprezentáltak jelen a Baár–Madas diákságában. Az izraelita felekezethez tartozó tanulók részaránya az évtized második felében bekövetkezett politikai fordulat hatására minden iskolatípusban csökkenni kezdett. A Baár–Madasban, fővárosi iskolaként ez a csökkenés kisebb mértékű

¹⁸ Nagy Péter Tibor és Bíró Zsuzsanna Hanna a két világháború között a bölcsészkarra beiratkozott női hallgatók vizsgálata során jutott arra a megállapításra, hogy a nőkre erősebb helyhez kötöttség jellemző, mint a férfiakra (Nagy–Bíró 2010). Ez a megállapítás a középfokú iskolák szintjén minden bizonnyal fokozottan jellemző a lányokra. A református középiskolák statisztikai adatainak és a tanulók Baár–Madasban elvégzett éveinek a vizsgálata pedig ugyancsak megerősítette, hogy a lányok esetében az iskolától való távolság csökkenti az iskolába való bekezdés, illetve bennmaradás esélyét. A harmincas évek elején öt református leány-középiskola volt az ország református régióiban: a debreceni és a miskolci leánygimnázium, valamint a kecskeméti, a hódmezővásárhelyi és a budapesti Baár–Madas líceum. Mellettük a húszas években több református felső leányiskola és tanítónőképző is működött az országban, ami szintén alternatívát jelenthetett a lányaikat taníthatni szándékozó vidéki református szülők számára.

¹⁹ Az 1934/35-ös tanévben az ország 46 leány-középiskolájának 44%-a a fővárosban működött, a fővárosban összesen 20, a környéken (Újpesten és Pestszenterzsebeten) további két leány-középiskola közül választhattak a szülők, melyek közül az 1934. évi középiskolai egységesítést megelőző típusok szerint 13 iskola leánygimnázium, 9 pedig leánylíceum volt (Asztalos 1936:79).

²⁰ RL A/15. Jegyzőkönyv a Baár–Madas Református leánylíceum és nevelőintézet 1934. június 26-án tartott igazgatótanács üléseéről.

volt, mint az ország más református leány-középiskoláiban, és a részaránybeli csökkenés az első zsidótörvényt követően az 1938/39-es tanévtől párosult a tanulók számszerű csökkenésével.

TERÜLETI MEGOSZLÁS

A Baár–Madas növendékei a történeti Magyarország egész területéről, szinte valamennyi vármegyéből, 259 különböző lakóhelyi és 329 születési településről származtak, ezért az intézményt országos hatókörűnek is nevezhetjük, a tanulók többségét ugyanakkor természetesen a főváros adta. A vizsgálatunkba bevont időszakban 1360 tanuló, a növendékek 77,8%-a az iskola székhelyén, 5,4%-a pedig Pest megyében lakott. Ha azonban a fővároshoz számítjuk az 1950-ben, a városegysítéssel Budapesthez csatolt településeket, és Nagy-Budapest szerepét nézzük meg az iskola tanulóinak beiskolázása szempontjából, akkor a fővárosi diákok részaránya még magasabb, 80%. A Pest megyeiek majdnem fele tehát az akkori Budapesthez kapcsolódó agglomerációban lakott. Pest megye határain kívüli bejelentett lakcíme az összes beiratkozott tanuló 16,8%-ának volt.

A vidéki lakóhellyel rendelkező tanulók fele, 49,9%-a a reformátusok lakta keleti országrészből származott, 28,3%-a pedig az ország nyugati régiójából. Az erdélyi lakóhellyel rendelkező diákok a vidéki tanulók 11,6%-át, a felvidékiek a 8,2%-át, a délvidéki lakóhellyel rendelkezők a 2,1%-át adták. Legtöbben nagy-községben (46,3%) vagy kisközségben (20,3%) laktak, a tanulók 19,8%-ának rendezett tanácsú városban, 13,6%-ának pedig törvényhatósági jogú városban volt a lakóhelye.²¹

Adatainkat az iskolatörténet szempontjából jelentősebb korszakhatárokat is figyelembe véve négy öt-öt éves időmetszetben, úgynevezett *beiratkozási csoportban* is összehasonlítottuk.²² A lakóhely tekintetében nem mutatkozott szignifikáns különbség az egyes beiratkozási csoportok között, a fővárosi és a vidéki diákok megoszlásában csak kisebb mértékű eltérés figyelhető meg az általunk vizsgált négy időmetszetben. A fővárosi növendékek részaránya a húszas és a harmincas évek

²¹ A magyarországi településeket az 1926-os helységnévtár, a történeti Magyarországhoz tartozó, de Trianon után elcsatolt településeket pedig az utolsó, a történeti ország egészéről adatokat szolgáltató 1913-as helységnévtár felhasználásával soroltuk be a települési jogállás kategóriába. A település jogállásának meghatározásakor a fővárosi agglomerációba tartozó települések önállóan szerepelnek.

²² A beiratkozási csoportok kialakításakor az intézet minden növendékéhez azt az évet rendeltük hozzá, amelyik évben felvételt nyert, vagyis amikor először rögzítették az iskolai anyakönyvben. Az első időszakot a korai gimnáziumi évek alatt, tehát az 1920/21-es tanévtől az 1924/25-ös tanévig felvett tanulók alkotják, valamint ebbe a csoportba kerültek az 1920/21-ben már felsőbb osztályokba járó növendékek is. A második csoportba az 1925/26-os tanévtől az 1929/30-as tanévig újonnan beiratkozott növendékek kerültek. A harmadik korszak az 1930/31-es tanévvél kezdődik – ez volt az első teljes tanév, amit a tanulók az új épületben töltöttek – és az 1934/35-ös tanévig tart. Az utolsó beiratkozási csoportot az 1935/36-os tanévtől az 1939/40-es tanévig felvételt nyert növendékek alkotják.

elején volt a legmagasabb, részvételük az új tanulók között 80% körüli, a húszas és a harmincas évek második felében valamivel kevesebb, 75% körüli volt.

3. táblázat

A Baár–Madas tanulói lakóhelyük szerint négy időmetszetben

Lakóhely	Beiratkozási csoportok				Összesen
	1920/21– 1924/25	1925/26– 1929/30	1930/31– 1934/35	1935/36– 1939/40	
Főváros	307 80,2%	228 75,0%	447 79,4%	378 75,8%	1360 77,8%
Vidék	76 19,8%	76 25,0%	116 20,6%	121 24,2%	389 22,2%
Összesen	383 100,0%	304 100,0%	563 100,0%	499 100,0%	1749 100,0%

Forrás: RL A/15. 1920/21–1939/40. tanév.

A Baár–Madas növendékeinek a fővárosi leány-középiskolákba beiratkozott diákok lakóhelyi származásával történő összehasonlítását nehezítette, hogy a fővárosi statisztikai évkönyv változó struktúrában közölte az adatokat a budapesti tanulókra vonatkozóan: az évkönyv a húszas években még a tanulók lakóhelyét, a harmincas években azonban a tanulók születési helyét tekinti a származás mércéjének. Az összehasonlításhoz ezért egy évet, az 1926/27-es tanévet választottuk ki. Ebben a tanévben a fővárosi leány-középiskolák tanulóinak 77,8%-a lakott az iskola székhelyén,²³ míg a Baár–Madasban ez az arány kicsit magasabb volt: az ebben a tanévben beiratkozott valamennyi növendék 84,9%-a rendelkezett fővárosi lakóhellyel.²⁴ Szűkebb volt a Baár–Madas beiskolázási körfüze a református középiskoláknál is: a református fiú-középiskolák tanulóinak átlagosan az 55%-a, a református leány-középiskolák tanulóinak a 73%-a lakott az intézmény székhelyén a harmincas években.²⁵

A növendékek születési és lakóhelyadatait összevetve az is kiderült, hogy a magas fővárosi tanulói részarány mögött viszonylag magas mobilitás húzódik meg. Az összes diákból csupán 59%-ot tett ki azoknak a tanulóknak a részaránya, akik a fővárosban születtek, és a beiratkozáskor is ott laktak. Másképpen: a Budapesten lakó diákoknak a 76,2%-a született a fővárosban, tehát a fővárosi növendékeknek majdnem az egynegyede más településen látta meg a napvilágot, mint ami az intézménybe történő beiratkozáskor a lakóhelye volt. A mobil diákok részaránya az összes növendék között még ennél is magasabb: 28,4%.

²³ *Budapest székesfőváros statisztikai és közigazgatási évkönyve 1926.*

²⁴ Ha az iskola adott évre beiratkozott tanulóit vizsgáljuk, ahogyan a statisztikai kimutatások közlik az adatokat, akkor a később Nagy-Budapesthez csatolt települések nélkül is minden tanévben 80 és 85% között mozgott a fővárosi tanulók részaránya.

²⁵ *Jelentések a református tanintézetek... tanévi állapotáról 1927–1939.*

A főváros irányába a törvényhatósági jogú városokban és a rendezett tanácsú városokban született tanulók bizonyultak a leginkább mobilnak. Ez a mobilitás igen nagy mértékű volt, és a települési hierarchia alsó szintjei felé csökkent: a törvényhatósági jogú városban született diákok 62,8%-a, a rendezett tanácsú városban született növendékek 60,8%-a már a fővárosban lakott, amikor megkezdte az iskolát, míg a nagyközségekben született tanulóknak a 37,3%-a, a kisközségekben született leányoknak pedig a 32,9%-a élt Budapesten a beiratkozáskor.

A mobilis tanulók 40%-a azonban nemcsak települést, hanem egyúttal országot is váltott, ami az első világháborút követően elcsatolt területekről a trianoni Magyarországra irányuló áttelepülési hullámmal magyarázható. A növendékek 14,1%-a a trianoni Magyarország területén kívül, de a történeti Magyarországhoz tartozó településen látta meg a napvilágot, azonban az országtól elcsatolt területen született tanulók 71%-ának, vagyis az összes tanuló 10%-ának a beiratkozáskor már Magyarországon volt bejelentett lakóhelye. Az elcsatolt területekről származó diákok egyes országok szerinti megoszlása közel áll a népesedési és bevándorlási statisztikai adatokban rendelkezésünkre álló származási részarányokhoz: a diákok 57,7%-a Romániához, 38,3%-a Csehszlovákiához, 4%-a pedig a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolt területen született.²⁶ A leginkább mobilnak mutató tanulók kétharmada a húszas években iratkozott be az intézménybe: a húszas évek első felében felvételt nyert növendékek 18,1%-a, a húszas évek második felében beiratkozott tanulóknak pedig a 16,6%-a származott a történeti Magyarországhoz tartozó valamely elcsatolt településről annak ellenére, hogy a beiratkozáskor már a trianoni Magyarországon volt a lakóhelye.

A SZÜLŐ FOGLALKOZÁSA

Az iskola karakterének legfontosabb mutatója a tanulók szociokulturális összetétele. Elemzésünkkel nemcsak azokat a jellegzetes csoportokat szerettük volna azonosítani, amelyek az intézmény karakterét meghatározták, hanem egyúttal arra a kérdésre is választ kerestünk, hogy ezek a csoportok a fenntartó szándékai szerint vagy azoktól függetlenül hogyan formálták az iskola karakterét. Másképp fogalmazva, szerettük volna megragadni, hogy milyen weberi cselekvéstípus jellemezte a református nőoktatást mint szolgáltatást igénybe vevő családokat; vagyis milyen mértékben volt jellemző a fővárosi református felekezeti leány-középiskola közönségére a kalkulatív-célracionális „iskolázási stratégia”, amelyet a gazdasági sikeresség és a mobilitásra való törekvés motivált, illetve a tradicionális

²⁶ A trianoni békekötést követően, 1918 és 1924 között a trianoni Magyarországra áttelepedett mintegy 426 000 fő fele Erdélyből, egyharmada a Felvidékről, kevéssel több mint a tizede pedig a Délvidékről érkezett, és a betelepedés elsősorban a főváros felé irányult (Gyáni–Kövér 2001: 206).

és kulturális tényezők által meghatározott rangszerzésre és annak átörökítésére irányuló motívum.²⁷

Kiindulásként az iskolai anyakönyvben a szülőre vagy gondviselőre vonatkozó adatoknál feltüntetett foglalkozásmegnevezést használtuk, amit valamennyi beiratkozott tanulónál, valamennyi tanévre vonatkozóan pontosan az anyakönyv bejegyzésének megfelelően rögzítettünk. Célunk az volt, hogy a szülők társadalmi állására vonatkozó adatokat különböző szempontok szerint csoportosíthassuk: egyrészt annak érdekében, hogy összehasonlíthatók legyenek a különféle kategóriarendszereket használó korabeli statisztikákkal, másrészt a célból, hogy a szülőket később egy, a korabeli társadalom leírására alkalmas vertikális skálán is elhelyezhessük.

Mivel az anyakönyvben a legtöbb női gondviselőnél – ha ő maga nem dolgozott – feltüntették a férje foglalkozását is, indokoltnak láttuk, hogy ezekben az esetekben az özvegyeket és a feleségeket a férjük foglalkozása alapján kategorizáljuk. A foglalkozást és a társadalmi presztízshierarchiát mérő változóinkat így tulajdonképpen a családi státus leírására használjuk. Ebben a szellemben döntöttünk amellet is, hogy a nyugdíjas szülőket az anyakönyvben feltüntetett legutolsó foglalkozásuk, beosztásuk alapján soroljuk be az egyes csoportokba, ez az adat ugyanis egyetlen kivétellel valamennyi nem aktív szülőnél szerepelt a matrikulában.²⁸

A szülők foglalkozását először ágazati kategóriákba rendeztük, majd munkáltató és foglalkozási viszony szerint kategorizáltuk. A Baár–Madasban tanuló növendékek szüleinek nagyobb hányada, 40,7%-a a közszolgálatban dolgozott, 24,3%-a az iparforgalomban, 14,2%-a szabadfoglalkozású értelmiségi volt, 9,9%-a számára pedig az östermelés jelentette az elsődleges jövedelemforrást.²⁹ A gondviselők 0,9%-a magánzó, 4,8%-a özvegy vagy eltartott volt; 81 főnek, az összes szülő 4,6%-ának a foglalkozása pedig vagy hiányzott az iskolai anyakönyvből, vagy egyik ágazati főcsoportba sem lehetett megbízhatóan besorolni. Mivel a szülők legnagyobb része a köztisztviselők csoportjába tartozott, ezt a foglalkozási csoportot érdemes részletesebben is megvizsgálni. A köztisztviselők legnagyobb részét, 45,2%-át a hagyományos közszolgálati tisztviselők tették ki, akik a rendőrségnél, katonaként, az igazságügyben vagy a közigazgatásban dolgoztak; 20,8%-uk egyházi és tanügyi szolgálatot végzett, 34%-uk pedig a szakigazgatásban, azaz az egészségügyi, pénzügyi, műszaki, postai, vasúti vagy földművelésügyi szakszolgálatban tevékenykedett.

A foglalkozási viszonyt tekintve a Baár–Madasos gondviselők legnagyobb része, 61,1%-a tisztviselő volt, 31,3%-a önálló, 4,8%-a özvegy vagy egyéb eltartott, 2,2%-a a művezető, altiszt vagy egyéb segédszemélyzet kategóriába tartozott, 11 szülőt pedig adatok hiányában nem sikerült besorolni a foglalkozási

²⁷ Sasfi 2006: 529.

²⁸ Az egyetlen állami nyugdíjasként szereplő apának később ugyancsak sikerült kiderítenünk a korábbi foglalkozását.

²⁹ A tanulók szüleinek ágazati csoportok szerinti megoszlását lásd az E-FÜGGELÉK 1. táblázatában.

viszony szerint. A tisztviselő, művezető és altiszt gondviselők 63,2%-a állami, törvényhatósági vagy községi, 31%-a pedig magánalkalmazott volt, és a szülőknek csak 5,8%-a állt egyházi szolgálatban. Az önállók legnagyobb része szabadfoglalkozású értelmiségi volt (39,8%); az iparforgalomban (30%) és az őstermelésben (27,3%) nagyságrendileg azonos volt a részarányuk.

Az iskolába felvett diákok szüleinek foglalkozási főcsoportok szerinti megoszlását az ötéves beiratkozási csoportokban is megvizsgáltuk, amit a 4. táblázat mutat be. Az első, az 1920/21-es tanévtől az 1924/25-ös tanévig tartó időmetszetben a köztisztviselő (47,1%) és az iparforgalmi (26,5%) szülők gyermekei voltak felülreprezentálva a felvételt nyert tanulók között, a többi ágazati főcsoportba tartozó szülő a húszas évek elején az átlagosnál kisebb részarányban íratta be gyermekeit a Baár–Madasba. A húszas évek második felében szintén a közszolgálatban alkalmazott gondviselők gyermekei voltak felülreprezentálva saját iskolai részarányukhoz viszonyítva (51,7%). Az iparforgalmi szülők részaránya ebben az időszakban lecsökkent (19,9%), helyüket elsősorban az őstermeléshez tartozó szülők gyermekei vették át (12,5%). A harmincas évek első felében, az új iskolaépületbe történő beköltözést követően megnövekedett felvehető tanulólétszám miatt a felvételt nyert tanulók társadalmi összetétele is átrendeződött. A számszerű növekedés ellenére az őstermeléshez tartozó gondviselők részaránya kismértékben (10,2%), a korábban abszolút többséget alkotó köztisztviselő szülők gyermekeinek részaránya azonban jelentősen visszaesett (35%) a húszas évek második feléhez viszonyítva. A felvehető tanulólétszám emelkedésével mind az iparforgalmi, mind az értelmiségi és a tőkés, magánzó szülők gyermekeinek a száma növekedett: a harmincas évek első felében több mint 2,5-szer annyian iratkoztak be közülük a Baár–Madasba, mint a húszas évek végén, ennek következtében a részarányuk is jelentősen megnőtt a felvételt nyert tanulók között. A harmincas évek második felében az iparforgalmi szülők száma és részaránya (24%) lecsökkent, a köztisztviselő szülők gyermekeinek részaránya (42,1%) pedig ismét megemelkedett a beiratkozott tanulók között. Az értelmiségi szülők gyermekeinek a száma nem változott számottevően a korszak végére.

Az iskola tanulóinak foglalkozásszerkezeti, ágazati főcsoportok szerinti megoszlását az országos és fővárosi statisztikai adatokkal három nagyobb időmetszetben ötéves átlaggal hasonlítottuk össze. Tekintettel arra, hogy az országos és fővárosi statisztikai adatközlések a húszas években nem egységes kategóriarendszert használtak, a közös metszet kialakítását a kategóriák ágazati főcsoportok mentén történő összevonásával végeztük el. Mivel az ágazati főcsoportok szerinti besorolásnál a korabeli statisztika együtt kezelte az értelmiségi és a tisztviselő kategóriát, a két ágazati csoportot a Baár–Madasba járó növendékek szüleinél is összevontunk.

4. táblázat

A szülők foglalkozása ágazati főcsoportok szerint négy időmetszetben

Ágazati főcsoport	Beiratkozási csoportok				Összesen
	1920/21– 1924/25	1925/26– 1929/30	1930/31– 1934/35	1935/36– 1939/40	
Östermelés	35 9,3%	37 12,5%	55 10,2%	47 10,1%	174 10,4%
Iparforgalom	100 26,5%	59 19,9%	156 29,1%	112 24,0%	427 25,5%
Közszolgálat	178 47,1%	153 51,7%	188 35,0%	196 42,1%	715 42,6%
Értelmiségi szabadfoglalkozású	44 11,6%	29 9,8%	89 16,6%	88 18,9%	250 14,9%
Háztulajdonos, tőkés, magánzó	21 5,6%	18 6,1%	49 9,1%	23 4,9%	111 6,6%
Összesen	378 100,0%	296 100,0%	537 100,0%	466 100,0%	1677 100,0%

Forrás: RL A/15. 1920/21–1939/40. tanév.

Az 5. táblázatban látható, hogy a Baár–Madasban mind a fővárosi, mind az ország valamennyi leány-középiscolájához viszonyítva felülreprezentáltak jelen azok a tanulók, akiknek a szülei a reformátusokhoz kötődő ágazatokból nyerték jövedelmüket, mint az östermelés vagy a közszolgálat. A köztisztviselő-értelmiségi szülők gyermekei legnagyobb mértékben a húszas évek végén voltak felülreprezentáltak jelen a Baár–Madasban, ennek mértéke a fővárosi leány-középiscolákhoz viszonyítva 1,4-szeres, az ország leány-középiscoláihoz viszonyítva 1,3-szoros volt. A Baár–Madas a harmincas évekre veszített a húszas években jellemző exkluzivitásából: míg a fővárosi leány-középiscolákban a köztisztviselő-értelmiségi származású tanulók részaránya a harmincas évekre emelkedett, addig a Baár–Madasban csökkent,³⁰ olyannyira, hogy a Baár–Madas és a fővárosi leány-középiscolák diáksága közötti különbség szinte el is tűnt. Az iparforgalmi szülőket tekintve éppen a fentivel ellentétes irányú folyamat hatására csökkentek a különbségek a Baár–Madas és a fővárosi iskolák között a harmincas évek első felében: a fővárosi leány-középiscolákban csökkent, a Baár–Madasban pedig nőtt az iparforgalmi szülők részaránya. Az iparforgalmi szülők Baár–Madasbeli alulreprezentáltsága ennek ellenére a harmincas években is megmaradt, mértéke a harmincas évek végére valamelyest ismét növekedett.

³⁰ Az itt közölt százalékok és a korábban, a Baár–Madasba beiratkozott tanulók négy időmetszetben közölt részarányai közötti különbség abból adódik, hogy ezúttal az egyes tanévekben az iskolába járó tanulók származási adatait átlagoltuk. Azok a tanulók tehát, akik tovább jártak az egyes iskolatípusokba, illetve a Baár–Madasba, súlyozottan képviselik kategóriájukat.

5. táblázat
*A szülők foglalkozása ágazati főcsoportonként és intézményi szegmensek szerint*³¹

Ágazati főcsoport	Iskola megnevezése	1925/26–1929/30 tanév	1930/31–1934/35 tanév	1935/1936–1939/40 tanév
Östermelés	Leány-középiskolák – országos	6,51%	6,56%	6,38%
	Leány-középiskolák – főváros	2,99%	3,84%	3,69%
	<i>Baár–Madas</i>	8,33%	8,76%	8,92%
Iparforgalom	Leány-középiskolák – országos	36,59%	37,60%	39,81%
	Leány-középiskolák – főváros	39,14%	32,34%	36,13%
	<i>Baár–Madas</i>	24,30%	27,29%	27,66%
Közszolgálat és értelmiségi szabadfoglalkozású	Leány-középiskolák – országos	44,62%	44,57%	44,04%
	Leány-középiskolák – főváros	42,10%	53,29%	50,13%
	<i>Baár–Madas</i>	59,35%	51,51%	49,81%
Egyéb foglalkozás	Leány-középiskolák – országos	12,27%	11,27%	9,77%
	Leány-középiskolák – főváros	15,78%	10,54%	10,06%
	<i>Baár–Madas</i>	8,02%	12,43%	13,61%

Forrás: RL A/15. 1920/21–1939/40. tanév; *Magyar statisztikai évkönyv 1927–1939; Budapest székesfőváros statisztikai és közigazgatási évkönyve 1925–1939.*

PRESZTÍZSHIERARCHIA

A matrikula bejegyzéseinek pontos rögzítése végezetül lehetővé tette, hogy a szülők foglalkozását ne csupán a tevékenységszerkezet szempontjából vizsgáljuk meg, hanem a státusuk alapján hierarchikus szintekben is elhelyezzük őket. Ehhez egy, a szülők társadalmi presztízshierarchiában elfoglalt helyét mérő összetett változót készítettünk,³² figyelembe véve a szülő iskolázottságát,

³¹ A református középiskolák és a leány-középiskolák adatai a *Magyar statisztikai évkönyvben*, a fővárosi leány-középiskolák adatai a Budapest székesfőváros statisztikai és közigazgatási évkönyvében megjelent kimutatásokból származnak.

³² A változó elkészítésében Kovács I. Gábor tanulmányára és tanácsaira támaszkodtunk, aki a két világháború közötti tudáselitre vonatkozó kutatásain belül az egyetemi tanárok rekrutációjának vizsgálata során egy, a szülők társadalmi presztízst mérő összetett hierarchikus változót hozott létre (Kovács–Kende 2006). Tekintettel arra, hogy már az adatgyűjtés során világossá vált: az intézménybe járó leányok szülei között igen magas a köztisztviselők száma, egy középiskola

valószínűsített jövedelmét, a tevékenységszerkezetben elfoglalt pozícióját, valamint az ezzel járó rangot és presztízt.

A Baár–Madasba beiratkozott tanulók gondviselőinek a 4,6%-a, 81 szülő a felső osztályhoz tartozott. A legnépesebb szint a felső középosztályé volt, a szülők 41,8%-át, 735 gondviselőt ebbe a csoportba soroltunk be. A második legnépesebb csoportot a középosztály törzsét alkotó hierarchikus szint tette ki, 640 fő, az összes szülő 36,4%-a tartozott ide. A növendékek 8,2%-ának a szüleit, 144 főt a középosztály alsó szintjébe soroltunk. A középosztály alatt elhelyezkedő csoportok az iskola tanulóinak csak igen kis hányadát tették ki: az új alkalmazott kispolgársághoz a szülők 2,1%-a (37 fő), a régi tulajdonos kispolgársághoz a gondviselők 2,2%-a (38 fő), a birtokos parasztsághoz (1 fő) és az alsó osztályokhoz (2 fő) a növendékek szüleinek 0,1-0,1%-a tartozott.

Az ágazati főcsoport és a presztízshierarchia változók közös metszetéből kiderült,³³ hogy az intézményben a többségi társadalmi csoportot a középosztály felső részébe tartozó köztisztviselők alkották: az összes szülő 18,9%-a tartozott ebbe a kategóriába. Őket a középosztály törzsébe sorolt köztisztviselő szülők követték 16,1%-kal, a felső középosztályhoz tartozó iparforgalmi gondviselők 13,2%-kal, majd a középosztály törzséhez tartozó szabadfoglalkozású értelmiségi szülők 10,5%-kal, a középosztály törzséhez tartozó iparforgalmi foglalkozású szülők 6,6%-kal és a középosztály alsó részéhez tartozó köztisztviselők 5,6%-kal.

A közszolgálatot érdemes tovább bontani: a felső osztályt szinte kizárólag (92,3%), a felső középosztálynak pedig a felét (51,1%) a hagyományos közszolgálatban foglalkoztatott gondviselők adták; a hagyományos köztisztviselő szülőknek pedig a fele a felső középosztályhoz tartozott. A szakigazgatásban foglalkoztatott szülők hasonló arányban oszlottak meg a középosztály törzse (41,6%) és a felső középosztály (36,2%) között. Az egyházi és tanügyi szolgálatban dolgozó szülők nagyobb része a középosztály törzséhez (47%), illetve a felső középosztályhoz (42,3%) tartozott, tehát a lekipásztorok és tanárok gyermekei közül inkább a hierarchia magasabb szintjén állók voltak jelen az iskolában.

Az iparforgalmi gondviselőkön belül a felső középosztályba tartozó szülők a bányászatban, az iparban, valamint a pénz- és hitelélet területén, a középosztály törzsébe tartozó szülők a pénz- és hiteléletben, a közlekedésben, valamint a kereskedelemben és vendéglátásban, míg az alsó középosztályhoz tartozó szülők és az új alkalmazotti kispolgárság tagjai a kereskedelem és vendéglátás, valamint a közlekedés területén voltak felülreprezentálva saját átlagukhoz viszonyítva. A régi tulajdonos kispolgárság tagjai majdnem fele-fele arányban az ipar és a kereskedelem területén dolgoztak, az alsó osztály egy-egy tagja pedig az iparban és a közlekedésben volt foglalkoztatva. Az iparforgalmi gondviselők legnagyobb részét a felső középosztályi iparban (26%), ennél kisebb, de a többi

karakterének leírása esetében is indokoltnak éreztük a modell alkalmazását. Az eljárás leírását részletesen a E-FÜGGELÉK 2. része tartalmazza.

³³ Lásd a E-FÜGGELÉK 2., 3., 4. és 5. táblázatát.

csoporthoz viszonyítva ugyancsak népes al csoportját pedig a pénz- és hitelélet területén dolgozó felső középosztályi szülők adták (15,2%).

A tanulók homogenitásának a harmincas évek első felében jellemző csökkenése, valamint a társadalmi olló kiszélesedése – amit a növendékek foglalkozási főcsoport és felekezet szerinti elemzésekor már ismertettünk – még szembevetéssel volt, amikor a növendékek származásának időbeli változását a szülők hierarchikus szintekben elfoglalt pozíciója alapján hasonlítottuk össze.

6. táblázat

A szülők presztízshierarchiában elfoglalt helyük szerint négy időmetszetben

Presztízshierarchia	Beiratkozási csoportok				Összesen
	1920/21– 1924/25	1925/26– 1929/30	1930/31– 1934/35	1935/36– 1939/40	
Felső osztály	12 3,1%	12 4,0%	31 5,8%	26 5,6%	81 4,8%
Felső középosztály	218 57,2%	147 49,0%	228 42,8%	142 30,6%	735 43,8%
A középosztály törzse	122 32,0%	114 38,0%	200 37,5%	204 44,0%	640 38,1%
A középosztály alsó szintje	25 6,6%	21 7,0%	49 9,2%	49 10,6%	144 8,6%
Új alkalmazott kispolgárság	2 0,5%	3 1,0%	9 1,7%	23 5,0%	37 2,2%
Régi tulajdonos kispolgárság	2 0,5%	3 1,0%	15 2,8%	18 3,9%	38 2,3%
Birtokos parasztság	0 0%	0 0%	1 0,2%	0 0%	1 0,1%
Alsó osztályok	0 0%	0 0%	0 0%	2 0,4%	2 0,1%
Összesen	381 100,0%	300 100,0%	533 100,0%	464 100,0%	1678 100,0%

Forrás: RL A/15. 1920/21–1939/40. tanév.

Ahogy a 6. táblázatból is látszik, a húszas években az iskola társadalmi összetétele a szülők presztízshierarchiában elfoglalt pozíciója szempontjából is igen homogén volt: az iskolába felvételt nyert növendékeknek a 60%-a az együttesen elitnek is nevezhető felső osztályból és felső középosztályból származott. A legtöbb tanulónak, a diákok 57,2%-ának a szülei a középosztály felső részéhez tartoztak. A tanulók második legnépesebb csoportját a középosztály törzsébe

sorolt növendékek tették ki: az 1920/21-estől az 1924/25-ös tanévig beiratkozott diákok 32%-ának szülei álltak a ranglétrának ezen a fokán. A húszas évek első felében tehát a tanulók 90%-a legalább a középosztály törzséből vagy a ranglétra még magasabb fokáról származott, a középosztály alsó részétől lefelé eső szintekről pedig csak néhány tanuló iratkozott be az iskolába. A harmincas évek második feléig fokozatosan kiszélesedett a beiratkozó tanulók társadalmi merítési bázisa: csökkent a felső középosztályból származó tanulók részaránya és növekedett mind a felső osztályhoz, mind a középosztály törzséhez és az attól alacsonyabb hierarchikus szintekhez tartozó növendékek részaránya. A harmincas évek végén felvételt nyert tanulók többsége a középosztály törzséhez tartozott (44%); a felső osztályból és a felső középosztályból származó növendékek együttes részaránya pedig csupán 36% volt. Az évtized végén a beiratkozó tanulók 22%-a a középosztály alsó szintjétől lefelé elhelyezkedő csoportokból került ki.

Az iskola exkluzivitása a harmincas évek végére tehát lecsökkent; a diákok rekrutációs merítési bázisa mind a foglalkozási főcsoportokat, mind a tanulók társadalmi hierarchiában elfoglalt státusát tekintve kiszélesedett. A hierarchia alacsonyabb szintjeiről származó tanulók jelenlétének emelkedése elsősorban a női középfokú iskolázás kiszélesedésével és az általánosan magas fővárosi iskolai kereslettel magyarázható. Míg a felső középosztály részarányának a harmincas évek elején megfigyelhető csökkenése inkább a megnövekvő kínálat következtében megjelenő új társadalmi csoportok jelenlétének volt köszönhető, addig a harmincas évek végén a felső osztályokba tartozó növendékek számbeli visszaesése már arra utal, hogy az iskola kismértékben veszített a korábbi tanulói bázisából, az így fennmaradó helyeket pedig új társadalmi csoportok töltötték fel. A harmincas évek végére a gyermekeiket ismét egyre nagyobb arányban iskolázató köztisztviselő szülők a húszas évek második felével ellentétben már nemcsak a felső középosztályból, hanem jelentős számban a középosztály törzséből, az alsó középosztályból és az új alkalmazotti kispolgárságból kerültek ki.

ISKOLÁBAN TÖLTÖTT IDŐ, LEMORZSOLÓDÁS – ÖSSZETETT SZÁRMAZÁSI VÁLTOZÓ

A szülők jellegzetes cselekvéstípusainak leírásához elsőként kétlépes klasztereljárással egy olyan összetett változót hoztunk létre, melynek értékei a területi-társadalmi-felekezeti származás szempontjából összetartozó tanulói csoportokat együttesen kezelik. A klaszterképző eljárás során a tanuló lakóhelye, vallása, illetve a szülő foglalkozásának főcsoportja és a presztízshierarchiában elfoglalt helye alapján öt homogénebb csoport rajzolódott ki. Az egyes klaszterek leírását a Függelék 3. része tartalmazza.

Az összetett változónk létrehozását követően megvizsgáltuk, hogy a klaszterkészítő eljárással kirajzolódó csoportok mutatnak-e valamilyen sajátos jellegzetességet az iskolában töltött idő, illetve a lemorzsolódás szempontjából. Ezáltal

választ kaptunk arra a kérdésre, hogy mely csoportok voltak a legjobban, és melyek a legkevésbé elkötelezettek az intézmény iránt.³⁴

Leghosszabb ideig a második klaszterbe tartozó tanulók jártak az iskolába, tehát a fővárosi református, illetve a középszintű felső és középső részébe tartozó köztisztviselő szülők bizonyultak leginkább elkötelezettnek az intézmény felé. Gyermekeik átlagosan 5 évet töltöttek az intézményben, és felülreprezentáltak voltak azok között, akik hat, hét, illetve mind a nyolc évfolyamot a Baár–Madasban végezték el (a felülreprezentáltság mértéke: 1,22), illetve azok között is, akik a nyolcadik osztályt végezték el utoljára.

Nem sokkal kevesebb az átlagosan iskolában töltött idő a harmadik klaszterbe tartozó tanulók esetében (4,82 év), akik ugyancsak felülreprezentáltak voltak azok között a tanulók között, akik mind a nyolc évet a Baár–Madasban töltötték (a felülreprezentáltság mértéke: 1,37) és akik a nyolcadik osztályt végezték el utoljára. Ebbe a klaszterbe azok kerültek, akik a középfokú nőoktatás mellett általában is igencsak elkötelezettek voltak: a fővárosi evangélikus, izraelita és katolikus vallású iparforgalmi szülők gyermekei. Számukra az iskola egyaránt lehetett a mobilitás, illetve a státusz megőrzésének az eszköze.

Legrövidebb ideig a vidéki, túlnyomórészt református és evangélikus, őstermelésből és közszolgálatból élő szülők gyermekei tanultak az intézményben (átlagosan 3,4 év); ők azok között a tanulók között voltak felülreprezentálva, akik csak egy, kettő, illetve három évet jártak a Baár–Madasba. A vidéki származás és az őstermeléshez kötődő családi háttér tehát a presztízshierarchiában elfoglalt esetlegesen magas pozíció ellenére sem volt megtartó erő az iskolában eltöltött évek szempontjából, jóllehet azt nem tudjuk, hogy ők nem folytatták-e a tanulmányaikat egy a lakóhelyükhöz közelebb eső leány-közéiskolában.

7. táblázat

Az iskolában töltött átlagos idő klaszterenként

Klaszter	Tanulók száma	Átlag	Szórás
1	249	3,40	2,11
2	207	5,00	2,35
3	308	4,82	2,44
4	119	4,66	2,34
5	192	4,34	2,35
Összesen	1075	4,42	2,40

Forrás: RL A/15. 1920/21–1939/40. tanév.

³⁴ Adatainkat ezúttal is csak azokra a tanulókra vonatkozóan közöljük, akik nyolc évig járhattak az iskolába: vagyis az 1920/21-estől az 1932/33-as évfolyamok tagjaira.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az iskola tanulóinak legnépesebb és az intézmény iránt legnagyobb elkötelezettséget mutató csoportját a református, a felső középosztályba, illetve a középosztály törzsébe tartozó köztisztviselő szülők gyermekei alkották. A diákok felekezeti hovatartozásának és a szülők társadalmi állásának – itt nem közölt – együttes vizsgálata arra is rámutatott, hogy a reformátusok közül arányaiban kevesebben tartoztak a magasabb hierarchikus szintekbe, mint a többi felekezetből. Az iskola római katolikus, evangélikus és izraelita vallású növendékei tehát nagyobb valószínűséggel származtak a felső középosztályból, mint a reformátusok; másképp fogalmazva, az iskola saját, többségi felekezethez tartozó diákjai szélesebb társadalmi közegeből érkeztek, mint a többi, kisebbséget alkotó felekezet tagjai. Ez a szélesebb meritési bázis mind a tanulók területi-származási hátterét, mind a gondviselők társadalmi státusát illetően jellemző volt a reformátusokra; a középosztály alsó szintjében és az ettől lefelé eső hierarchikus szinteken, valamint a vidéki tanulók között is felülreprezentáltak voltak a kálvinista növendékek. Egyedül az evangélikusok mutattak – néhány szempontból – a kálvinistákhoz hasonló jellegzetességeket. Az evangélikus diákok a reformátusokhoz hasonlóan az országos részarányuk többszörösével voltak jelen az iskola növendékei között. Ők az átlagnál hosszabb ideig jártak az intézetbe, szüleik többnyire tisztviselők voltak vagy az iparforgalomban tevékenykedtek, és minden második közülük a felső középosztály tagjai közé tartozott.

Az iskolában jelentős számban képviseltették magukat a vidéki tanulók: a legtöbben községekből származtak, felekezet szempontjából pedig nagyrészt a reformátusok közül kerültek ki, de a vidéki evangélikusok is jelentős számban voltak jelen az iskola tanulói között. Ugyanakkor a nem protestáns növendékek szinte valamennyien a fővárosban laktak, közülük csak kivételes esetben vállalták a szülők az iskoláztatással járó magasabb költségeket a nem a saját felekezetükhöz tartozó fővárosi intézményben.

A vidékiek egyik jellegzetes csoportját az őstermelésből élő szülők gyermekei alkották, ők nagyrészt a felső középosztályhoz és a középosztály törzséhez tartoztak, felekezetüket tekintve pedig többségükben reformátusok, esetleg evangélikusok voltak. Ezek a szülők járatták átlagosan a legrövidebb ideig a Baár–Madasba a gyermekeiket, lehetséges, hogy ők később nem is folytatták tanulmányukat másik intézetben. Számukra az iskola egyfajta nőnevelő intézetként funkcionálhatott, ahol lányaik elsajátították az általános műveltséghez szükséges minimális tudást és az illendő viselkedés alapjait.

Nem úgy a reformátusok egy másik jellegzetes csoportja számára, amelyet a fővárosi kispolgársághoz és az alsóbb osztályokhoz tartozó növendékek alkottak, ők ugyanis az átlagnál hosszabb ideig jártak az intézetbe, és az iskolát valószínűleg a magasabb társadalmi státus felé vezető útnak tekintették.³⁵

³⁵ Ez jelenthette azt, hogy az iskola elvégzése után egyetemre jelentkeztek, de azt is, hogy egyes esetleges „jó” házasság után pozicionáltak magukat feljebb. Ennek alátámasztásához természetesen a tanulók további életútjára vonatkozó adatok gyűjtése lenne szükséges.

Az iskola egy másik jól körülhatárolható csoportját alkották a harmincas években az asszimilálódási szándékkal beíratott, felső középosztályi, nagyobb-részt az iparforgalmi népeességhez tartozó, kisebb részben értelmiségi szabadfoglalkozású budapesti izraelita felekezetű szülők leányai, akik az átlagosnál szintén hosszabb ideig jártak a Baár–Madasba. Számukra a protestáns műveltség elsajátítása a keresztény középosztályi társadalomba történő integrálódás részét képezte.

Gyermekeik iskoláztatásán keresztül az iskola meghatározó szerepet töltött be a húszas években az elcsatolt területekről, elsősorban az erdélyi törvényhatósági jogú és a felvidéki rendezett tanácsú városokból a fővárosba áttelepülő szülők anyaországi integrálódásában is. Ők többségükben ugyancsak a református, kisebb részben pedig az evangélikus felekezethez tartoztak, társadalmi állásukat tekintve pedig a felső középosztályi tisztviselőket gyarapították.

Mindvégig jelen voltak az iskola vidéki diákjai között a határon túli lakóhellyel rendelkező tanulók is, akik az átlagosnál rövidebb ideig jártak a Baár–Madasba, szüleik nagyobb-részt őstermelésből éltek vagy értelmiségi szabadfoglalkozásúak voltak.

Ugyancsak jellegzetes csoportot alkottak a fővárosi római katolikus növendékek, akik az átlagosnál szintén rövidebb ideig jártak az intézetbe. A római katolikus tanulók 83%-a az iskola legszűkebb lakóhelyi körzetében lakott. Egy részük minden bizonnyal átmenetileg, elsősorban az iskola közelsége miatt választotta a Baár–Madast, ők az iskolából való kilépés után tanulmányaikat nagy valószínűséggel a főváros egy másik középiskolájában folytatták. Szüleik többsége közszolgálati tisztviselő volt, legnagyobb részük pedig a felső középosztályba tartozott.

A húszas évek első felében a beiratkozott diákok 60%-a a felső osztályból és a felső középosztályból származott, tehát az iskola a vizsgált időszak első felében elsősorban ezeknek a csoportoknak a műveltségi reprodukcióját szolgálta. Ebben az időszakban a felső középosztályi, elsősorban református köztisztviselők jelenléte határozta meg az intézmény társadalmi jellegét. Az iskola ösztöndíjrendszere már ekkor is lehetővé tette, hogy egy-egy, a hierarchia alsóbb részéből rekrutálódott lány is az iskola tanulója legyen; számuk ekkor még nagyon alacsony volt, de már a húszas években is fokozatosan növekedett. Az új épületbe történő átköltözést követően jelentősen megnőtt a felvehető tanulók száma, aminek következtében a harmincas évek elejétől az iskola új társadalmi csoportok előtt is megnyitotta kapuit. Ennek köszönhetően mind felekezeti szempontból, mind a szülők foglalkozását, mind a hierarchikus rendben elfoglalt pozícióját tekintve szélesedett az intézet merítési bázisa, ami azonban nemcsak a hierarchia alsóbb szintjén elhelyezkedő csoportok felé irányult, hanem a felső osztály felé is: számuk a harmincas évek elején ugyancsak növekedett a beiratkozott tanulók között. Ez idő alatt az iskola líceumként működött, ami azoknak a társadalmi csoportoknak volt különösen kedvező, akik a klasszikus, hagyományos gimnáziumi műveltséggel szemben a modern nyelvi képzést tartották fontosnak.

A fenntartó a harmincas évek elején a tandíjak és az internátusi díjak általános, 10%-kal történő csökkentésével, az országos lapokban feladott

hirdetésekkal, a latin- és a görögóptlás bevezetésével, valamint a kiváló magaviselettel és tanulmányi eredménnyel rendelkező tanulóknak biztosított ösztöndíjakkal próbálta ösztönözni a szülőket, hogy gyermekeiket a Baár–Madasba írassák. A húszas évek végétől egyre határozottabb arculatot kialakító intézmény sokféle lehetőséget kínált a diákoknak az önművelődésre, sportolásra, hagyományörzésre; a pezsgő szellemi és kulturális iskolai élet a harmincas évek második felében, Áprily (Jékely) Lajos igazgatósága alatt érte el a csúcst. Az igazgató személye vonzó szellemi légkört teremtett az iskolában, és maga is sajátos stílust, karaktert adott az intézetnek.³⁶ Ebben az időszakban az iskola református felekezeti jellege megerősödött. Bár a közszolgálatban foglalkoztatott szülők dominanciája mindvégig megmaradt, a korszak végére a női iskoláztatás szélesebb körűvé válásával az intézet veszített korábbi exkluzivitásából, és a felvételt nyert tanulók már egyre tágabb társadalmi merítési bázisból érkeztek az iskolába.

FORRÁSOK

Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (RL)

A/15. A Baár–Madas Református Gimnázium iratai.

Anyakönyvek, 1920/1921–1939/1940. tanév.

Igazgatótanácsi ülések jegyzőkönyvei és iratai, 1927–1937.

Az 1930. évi népszámlálás. VI. rész. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1941.

Budapesti cím- és lakásjegyzék. Franklin Társulat, Budapest, 1928.

Budapest székesfőváros közigazgatási alkalmazottainak címtára. Budapest Székesfőváros Házinyomdája, Budapest, 1941.

A Budapest Székesfővárosi V. ker. községi Ráskai Lea Leányliceum XV. Értesítője az 1932/33. iskolai évről. Kiadta az iskola igazgatósága, Budapest, 1933.

Budapest székesfőváros statisztikai és közigazgatási évkönyve 1925–1939. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, XIV–XXIX. évf., 1926–1941.

³⁶ Nemes Nagy Ágnes így emlékszik vissza ezekre az évekre: „az Áprily vezette Baár–Madas igenis tartott kapcsolatot az akkori szellemi élettel. Áprily kezdeményezte az úgynevezett Baár–Madas-napokat, [...] amelyek során volt egy nagy tornaiünnepély, műsor, színelőadás és a többi. Meghívták erre a szülőket meg más érdeklődőket, hiszen ez mintegy az iskolai év bemutatása volt. Na most, mi minden volt ott? A kórus. Amikor a kórus némely Kodály-műveket adott elő, akkor Áprily meghívta magát Kodály Zoltánt, és ő tett megjegyzéseket a kórus munkájára. Vagy amikor Csiky Gergelynek ezt az örökzöld Nagymamáját adtuk elő, akkor bejött Márkus Emília, és ő okított minket, egyszerűen azért, mert az unokája, Nizsinszky Tamara az osztálytársunk volt. Azután Áprily meghívta barátait, az erdélyi írókat. Nemcsak úgy, hogy előadásokat tartottak nekünk Remenyik, Tamási Áron, Nyíró József és sokan mások is, hanem teadélutánokon összehozta velük a nagyobb lányokat, a VII–VIII.-osokat, 17–18 éveseket. Mi szépen leültünk, és irodalmi társalgást folytattunk a jelen lévő nagy emberekkel” (Nemes Nagy 2004).

- A budapesti ág. hitv. evangélikus Leánykollégium Értesítője az 1932–33. évről.* Budapest, 1933.
- A Budapesti Baár–Madas Református Leányközépiskola/Leánygimnázium/ Leánygimnázium és Nevelőintézet/ Leányliceum és Nevelőintézet/ Leánynevelőintézet Értesítője az 1920/21. iskolai évtől az 1939/40. iskolai évig.* XIV–XXXIII. évf., Budapest, 1921–1940.
- A Budapesti Baár–Madas Református Leánynevelőintézet Szervezeti Szabályzata.* Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1930.
- A Debreceni Református Leánygimnázium s a vele kapcsolatos internátus értesítője az 1932/33-ik iskolai évről.* LVIII. évf., 1933.
- Jelentések a református tanintézetek ... tanévi állapotáról 1927–1939.* A Református Egyetemes Konvent hivatalos kiadványa. Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1929–1940.
- Lelkes György (szerk.) 1992: *Magyar helységnév-azonosító szótár.* Budapest.
- A Magyar Korona országainak helységnévtára.* Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1913.
- Magyarország földbirtokosai és földbérlői (Gazdacímtár). A 100 kat. holdas és ennél nagyobb földbirtokok és földbérletek 1925. év eleji adatai alapján.* Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1925.
- Magyarország földbirtokosai és földbérlői (Gazdacímtár). A 100 kat. holdas és ennél nagyobb földbirtokok és földbérletek 1935. év eleji adatai alapján.* Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1937.
- Magyarország helységnévtára.* Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1926.
- Magyarország tiszti cím- és névtára.* Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1929.
- Magyarországi gazdacímtár: Magyarország, Horvát- és Szlavonországok 100 kat. holdon felüli birtokosainak és bérlőinek címjegyzéke, az egyes megyék részletes monográfiájával.* (Szerk. Rubinek Gyula.) Országos Magyar Gazdasági Egyesület Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1911.
- Magyar statisztikai évkönyv 1925–1938.* Új folyam. Országos Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1927–1939.
- Az Országos Nőképző-Egyesület Budapesti Veres Pálné Leánygimnáziumának értesítője az 1932–33. iskolai évről.* Kiadta az iskola igazgatósága, Budapest, 1933.
- Nemes Nagy Ágnes: 2004: Látkép, gesztenyefával. Kabdebó Lóránt interjúja Nemes Nagy Ágnessel. In: Nemes Nagy Ágnes: *Az élők mértana – prózai írások.* II. kötet. (Szerk. Honti Mária) Budapest.
- Szabó Előd 2001: *Cseresznyevirág. A Baár–Madas története 1907–1952.* Millenniumi füzetek, Budapest.
- Tájékoztató a budapesti Baár–Madas Református Leánynevelőintézetéről.* Igazgatóság, Budapest, 1930.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Asztalos József 1936: *Nagy-Budapest közoktatásügye*. (Statistikai közlemények 81.) Budapest.
- Gyáni Gábor – Kövér György 2001: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest.
- Karády Viktor 1994: A társadalmi egyenlőtlenségek Magyarországon a nők felsőbb iskoláztatásának korai fázisában. In: Hadas Miklós (szerk.): *Férfuralom. Írások nőkről, férfiakról, feminizmusról*. Budapest, 176–195.
- Kovács I. Gábor 1975: Adalékok a magyar értelmiség kereseti viszonyaihoz a két világháború között. *Szociológia*. 4. 624–644.
- Kovács I. Gábor – Kende Gábor 2006: Egyetemi tanárok rekrutációja a két világháború közötti Magyarországon. In: Kövér György (szerk.): *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig*. Budapest, 417–506.
- Nagy Péter Tibor – Biró Zsuzsanna Hanna 2010: Nemi esélyek és nemi döntések a két világháború közötti bölcsészkarokon. In: Nagy Péter Tibor: *Utak felfelé – Oktatás és társadalmi mobilitás a 19–20. századi Magyarországon*. Budapest, 160–194.
- Sasfi Csaba 2006: Az oktatás társadalomtörténete. Oktatás és társadalom kölcsönhatásának vizsgálata. In: Kövér György (szerk.): *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig*. Budapest, 509–539.

E-FÜGGELÉK

Elérhető a *Korall* honlapján (www.korall.org) az aktuális szám alatti „E-FÜGGELÉK” menüpontban.

Tartalom

1. Táblázatok, ábrák
2. A hierarchikus csoportok kialakításának eljárása
3. Összetett származási változó